

І. П. Клімаў,

кандыдат філалагічных навук,

дацэнт кафедры беларускай

філалогіі і сусветнай літаратуры

Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

культуры і мастацтваў

СТАТУС РЭЛІГІЙНАГА ПІСЬМЕНСТВА БЕЛАРУСІ Ў ЭПОХУ РАННЯГА НОВАГА ЧАСУ

Рэлігійнае пісьменства ў даўніх грамадствах Еўропы (да сярэдзіны ці канца XVIII ст.) займала вельмі высокае становішча. Гэта тлумачыцца выключна важнай роляй рэлігіі, царквы і духавенства ў жыцці гэтых грамадстваў, для абслугоўвання чаго і існавала такое пісьменства.

Пад статусам у дачыненні да сакральных тэкстаў разумеецца іх аўтарытэтнасць, прэстыжнасць, што вызначаецца як юрыдычнымі нормамі, так і вуснымі, няпісанымі канвенцыямі, а таксама поглядамі і ўяўленнямі людзей. Такім чынам, адных прававых рэгуляцый для выяўлення статусу недастаткова, яны дапаўняюцца яшчэ і псіхалагічнымі чыннікамі. Менавіта сукупнасць гэтых чыннікаў забяспечвае падтрыманне аўтарытэтнасці, прэстыжнасці рэлігійнага пісьменства ў грамадстве.

Калі звярнуцца да прававых кодэксаў Старажытнай Беларусі, то лёгка ўбачыць, што там адсутнічаюць рэгуляцыі наконт статусу рэлігійнага пісьменства. Напрыклад, у Статуце ВКЛ 1588 г. па канфесіянальным пытанні маецца толькі адзін пасаж (арт. 3, раздз. 3), дзе гаворыцца пра роўнасць розных хрысціянскіх канфесій і абрадаў перад законам. Гэты пасаж уяўляе з сябе тэкст т. зв. Варшаўскай канфедэрацыі 1573 г., цалкам уключанай у Статут. Яна абавязвала ўладара *покой посполитый межы розорваными и розными людьми въ вере и набоженстве заховывать. Уладар абавязваўся ижъ которые естесьмо розни въ вере, покой межы собою заховати, а для розное веры и отмены в костелех крови не проливать, ани се карати.* Таксама ў гэтым Статуце мелася асобная норма *О квалтъ костеловъ божихъ вшеякого набоженства хрестияньского* (арт. 3, раздз. 11), дзе апісаны кары за цяжкія крымінальныя злачынствы (напад, збіццё ці забойства) у царкоўных установах (уключаючы таксама царкоўныя могілкі, школу і дом святара). Аднак якіх-небудзь санкцый супраць блюзнерства (багахульства) або нават згадкі пра падобныя ўчынкі Статут не ўтрымліваў. З кніг у ім згаданыя толькі адміністрацыйна-

канцылярскія кодэксy (книги вярдовыя, замковыя, земскія, кградскія, канцлярейскія, поветовыя, подкоморскія, судовыя, чорныя). Такім чынам, можна заключыць, што ў ВКЛ сакральнасць не знаходзілася ў кампетэнцыі агульнадзяржаўнага права, а рэгулявалася, відаць, юрыдычнымі нормаў асобных канфесій (кананічным правам), а таксама няпісанымі канвенцыямі і псіхалагічнымі, ментальнымі з'явамі, такімі, як погляды і ўяўленні людзей. У гэтым праяўляецца поліканфесіянальнасць і талерантнасць дзяржавы ВКЛ, а таксама свецкае паходжанне яе права.

У эпоху Сярэднявечча статус рэлігійнага пісьменства на Беларусі быў ясны: такое пісьменства, звязанае з царквой і рэлігіяй, разглядалася як высока аўтарытэтнае і шанавалася ўсімі коламі грамадства (іншая справа, што не ўсе колы грамадства мелі аднолькавы досяг да артэфактаў такога пісьменства (кніг, тэкстаў і да т. п.), бо многія людзі часта проста не ўмелі чытаць). Падобныя адносіны да такога пісьменства смела могуць быць узведзены ўжо да першых стагоддзяў хрысціянства ва ўсходніх славян; можна думаць, што такое стаўленне было прынесена разам з новай рэлігіяй ад іншых хрысціянскіх дзяржаў, перш за ўсё Візантыі. У тыя ж стагоддзі ва ўсходніх славян узніклі і грамадскія колы, што дэманстравалі ды навязвалі падобнае паважлівае стаўленне да сакральных тэкстаў, – духавенства.

Нават узнікненне на беларускіх землях новай дзяржавы – ВКЛ, краіны з паганскай, а затым каталіцкай дынастыяй, – істотна не змяніла высокі статус рэлігійнага пісьменства. Хаця з канца XIV ст. на беларускія землі стаў прыходзіць каталіцызм, які заняў ролю прыўладнай канфесіі (яе трымаліся кіруючая дынастыя літоўскіх князёў ды большасць балцкай арыстакратыі) і стаў паступова цягнуць праваслаўе (пераважна сярод пануючых класаў), роля сакральнага пісьменства ў грамадстве Беларусі істотна не памяншалася. Каталіцкае царкоўнае пісьменства паводле структуры і функцыі ў многім супадала з праваслаўным, а сакральныя тэксты і там, і там займалі аднолькава пануючае ды шанаванае месца. Гэта тлумачыцца аднолькавым паходжаннем гэтых дзвюх канфесій хрысціянства і блізкасцю іх рэлігійных практык.

Некаторыя змены маглі адчувацца хіба што з надыходам Рэнесансу, калі распаўсюджанне антычнай культуры (у той ці іншай рэцэпцыі) магло прывесці да больш выразнага адчування ролі і вартасці прафаннага свету (і, адпаведна, свецкіх тэкстаў). Ужо адно гэта было далёка немалаважна ў пытаннях статусу, звязанага, як было паказана вышэй, з псіхалагічнымі чыннікамі.

Але паколькі Беларусь не з'яўлялася цэнтрам рэнесанснай культуры і рэгіёнам высокай адукаванасці, то значэнне гуманістычнай традыцыі тут было не такім вагомым.

Сітуацыя даволі істотна змянілася, аднак, з пранікненнем Рэфармацыі на Беларусь. Пратэстантызм прынёс у традыцыйнае грамадства шэраг важных навацый, якія істотна паўплывалі менавіта на псіхалогію вернікаў, а таксама на некаторыя аспекты рэлігійнай практыкі. Самае галоўнае тут – пратэстантызм разбурыў таямніцу сакральнага. Сакральныя тэксты перасталі быць прэрагатывай духавенства, якое ва ўяўленні многіх перастала быць адзіна легальнымі ўстановамі рэлігіі. Пратэстанты абвясчалі царквой любы збор набожных людзей, дзе святаром мог зрабіцца любы здольны і кемлівы чалавек; манаства ж наогул скасоўвалася: цяпер шчырая вера ў Бога мусіла стаць абавязкам кожнага хрысціяніна, а розныя абарады і паказовая аскеза разглядаліся як праяў пакланення ідалам ці пыха. Не менш важныя змены адбыліся і з рэлігійным пісьменствам. Пратэстанты адрынулі абавязковасць сакральных моў, недасяжнасць Бібліі і абмежавасць яе тлумачэння ды інтэрпрэтацыі. Яна пракламавалі патрэбу ды нават неабходнасць перадачы тэксту Св. Пісьма на народнай, зразумелай свецкім колам мове, яго распаўсюджанне ў розных сацыяльных групах і магчымасць вольнага абмеркавання ды аналізу асноў рэлігіі з боку свецкіх асоб. Дзеля гэтага пратэстанты распачалі актыўныя пераклады Бібліі на народныя мовы (фактычна ж – на мовы тагачасных эліт), звярнуліся да кнігадруку ў мэтах папулярызацыі сваіх ідэй ды перакладаў, сталі шырыць рэлігійную асвету сярод ляікаў, а нярэдка – і сярод народных мас. Хаця пратэстанты сустракалі як арганізаваны адпор з боку кіраўнікоў і адэптаў афіцыйнай царквы, так і стыхійныя выступы ў асяроддзі насельніцтва, абуранага парушэннем завядзёнкі або адмыслова нацкаванага супраць «ерэтыкаў», аднак пачатак быў пакладзены.

Пратэстанты падалі прыклады і новых рэлігійных паводзін, і новых формаў ды функцый рэлігійнага пісьменства, што не магло больш ігнаравацца. Хаця праціўнікі новай веры маглі колькі заўгодна яе ганіць і нішчыць (пры мажлівасці), яны нічога не маглі зрабіць з псіхалагічным значэннем такіх прыкладаў. Перш за ўсё, быў пасеяны сумнеў ва ўстойлівасці і заўсёднасці ранейшых рэлігійных традыцый, у іх недатыкальнасці і нязменнасці. Цяпер строгая і няўхільная вернасць традыцыям пры пэўных умовах (напрыклад, у справе распаўсюджання ў грамадстве набожнасці) магла трактавацца як абскурантызм і адсталасць. Затым грамадства было пастаўлена перад фактам цыркуляцыі ў ім тэкстаў Св. Пісьма

(а таксама тлумачэнняў і каментарыяў да іх) на зразумелай мове, дасяжнай свецкім асобам. Натуральна, каталіцкія сілы імкнуліся абмежаваць распаўсюджанне такіх тэкстаў і дасяг да іх. Іх ганілі, выдавалі розныя юрыдычныя забароны (часам нават супраць чытання «шкодных кніг»), аднак такія санкцыі далёка не заўжды выконваліся, а ў некаторых выпадках і не маглі быць выкананымі. Ва ўсялякім выпадку яны былі не здольныя перапыніць уплывы згаданых прыкладаў на псіхалогію вернікаў. Нарэшце, абскуранты і рэтраграды сутыкнуліся з нярэдкамі выпадкамі, калі адукаваныя ці нават проста пісьменныя лякі абмяркоўвалі самыя складныя тэалагічныя пытанні не горш за царкоўнікаў, а то і лепш.

Можа падацца, што падобныя прыклады – нешта малаістотнае ці хуткаплыннае ў гісторыі культурных і ідэйных змен тых часоў, аднак на самой справе гэта не так. Вартасць падобных прыкладаў добра разумелася ў тых часы. Менавіта на такі прыклад спасылаецца пратэстант Васіль Цяпінскі ў сваёй прадмове да ўласнага перакладу Евангелля: *один явный, ясный а вечное памети годный приклад их припомню, а который ... всем ведомый, значный а праве ведомый есть*. Гэты прыклад – існаванне ў славян уласнага (царкоўнаславянскага) перакладу Св. Пісьма: *своим влосным языком от так давного часу слово божее выложили, имели и нам оставили*. Менавіта ён і прывёў, на думку Цяпінскага, да пачатку Рэфармацыі: *В чом иные вси народы их прикладом, ледве се аж за тых наших веков обачили и до того ... пришли, же слово божее з латинских и иных писмь своим теж языком прирощонным перекладати и читати почали*. Цікава, што і ў іншых месцах сваёй прадмовы Цяпінскі, малюючы тыя або іншыя карціны рэчаіснасці, актыўна выкарыстоўваў дзеясловы візуальнага прадстаўлення. Адрасуючы сваю працу народу «руськаму», ён жадаў гэтым *хуть и упреимость сердца моего им показывать*; старажытныя славяне *учителей своих, водле науки слова божего, светобливым малженством от иных отделили и их ... всем народом и верам и понине ку прикладу, праве, яко свечу, чистостью малженства светячую, были показали*. Апісваючы заняпад вучонасці свайго часу, Цяпінскі таксама звяртаўся да дзеясловаў (або аддзеяслоўных назоўнікаў) са значэннем бачання: *обачиване речей жалосных; ...на такую казнь божию гледечи, хто бы не мусил плакати, видечи ... в таком зацном руском, а злаца перед тым довстипном, учоном народе языка своего славнаго занедбане а просто възгарду; видечи, яко окраса и оздоба народу их в потомстве их отнята а просто загинула; Гды бо бы, ... посмотрели, яко то был зацный, славный, острый довстипный народ их в умеетности*. Гаворачы пра

вартасць даўняга царкоўнаславянскага перакладу, ён зноў ужывае дзеяслоў бачання: *кто бы хотел а умел тот выклад чести, обачил бы, и ж целевал, а снать и за собою оставил тот муж, наш милый словенин латынских и иных толмачов.* Падобная ўвага да прыкладаў, што натхнялі іншыя народы на Рэфармацыю, можа быць адшукана і ў іншых пісьменнікаў таго часу.

У сферы пісьменства прыклады Рэфармацыі, пададзеныя прыхільнікам традыцыйных канфесій, былі наступныя. Па-першае, было паказана, што сакральныя тэксты могуць тлумачыцца і перакладацца, і гэта не нешта выключнае, дасяжнае толькі духавенству або абраннікам. Па-другое, такія пераклады (асабліва заснаваныя на тэксталагічнай крытыцы, што прадугледжвала ўлік розных версій і рэдакцый, звяртанне да арыгінальных моў, аналіз цьмяных месцаў і выдаленне памылак) сапраўды падвышалі ступень разумення сакральных тэкстаў. Эфект тут быў тым большы, што пратэстанты (і крыху раней за іх – вучоныя-гуманісты) выявілі ў сакральных тэкстах нямала памылак ці адхіленняў, якія незаўважна праіснавалі там на працягу многіх стагоддзяў. Па-трэцяе, было прадэманстравана, што сакральныя тэксты могуць існаваць на народнай мове, якая, нягледзячы на свой кніжны характар, з'яўляецца досыць надзейным сродкам камунікацыі ў складаны свет рэлігійных кніг і паняццяў.

Пасля падобных прыкладаў, дастаткова пераканаўчых і красамоўных, захаваць прыхільнікам афіцыйнай рэлігіі традыцыйнае стаўленне да сакральных тэкстаў было цяжка, а для адукаваных ляікаў – і немагчыма. Для гэтага бракавала і пэўных дагматычных падстаў. У адрозненне ад іудаізму і ісламу хрысціянства не мела ніякіх абмежаванняў ці засцярог наконт формы сакральнага тэксту. Яго графіка (малюнак літар), пісьмовыя канвенцыі, нарэшце, моўныя формы ніколі не абсалютызаваліся ў гэтай рэлігіі, а ўсе спробы асобных царкоўнікаў увесці нейкія такія абсалютызаваныя (напрыклад, т. зв. трохмоўная ерась) засталіся бясплэннымі. З іншага боку, Хрыстос заклікаў сваіх вучняў навучаць усе народы (Мц. 28:19–20; Мк. 16:8, 15, 20; Лк. 24:47; Ін. 20:21, Ап. 1:8), што было немагчыма без тлумачэння і казання, а апостал Павел падкрэсліваў важнасць казання на зразумелай мове, а не на цьмянай ці невядомай (Рым. 6:19; 1-е Кар. 1:17, 13:1, 14:2–6, 9, 11, 13–19, 23–24, 27–28).

Вынікам уплыву Рэфармацыі на рэлігійнае пісьменства Цэнтральнай і Усходняй Еўропы стала з'яўленне і распаўсюджанне перакладаў на народнай мове таксама і на баку афіцыйнай царквы, сярод насельніцтва (пераважна вышэйшых колаў) пануючых

канфесій. І ў Польшчы, і ў Беларусі першыя друкаваныя пераклады Св. Пісьма на народных мовах належаць пратэстантам, але затым (з разрывам прыкладна ў дзесяцігоддзе) яны з'яўляюцца і ў іх апанентаў. Гэта не значыць, што такіх перакладаў не існавала раней. Самыя першыя пераклады ўзніклі ў Еўропе задоўга да Рэфармацыі: у манаскім асяроддзі, сярод манахаў, што (добра) не ведалі сакральнай мовы. Але такія пераклады або заставаліся невядомымі свецкім чытачам, або распаўсюджваліся значна пазней за сваё ўзнікненне. І хаця ў пануючай царкве, каталіцкай ці праваслаўнай, набажэнствы працягвалі адбывацца на сакральнай мове, рэлігійнае пісьменства стала ўзбагачацца перакладамі на мове народнай. Такія пераклады пачалі ўспрымацца як нешта дапушчальнае і нават неабходнае – напрыклад, у справах пашырэння набожнасці і дабрачэсця сярод ляікаў. Сакральнае згубіла сваю манаполію ў грамадстве, многія важныя функцыі не толькі ў свецкім, але і царкоўным асяроддзі стала выконваць народная, зразумелая мова.

РЕПОЗИТОРИЙ БГУ